

Wybrane postanowienia Konstytucji kwietniowej w ideologii Obozu Zjednoczenia Narodowego

Selected Provisions of the April Constitution in the Ideology of the Camp of National Unity

After Marshal Józef Piłsudski's death, the Sanacja camp split. The previously dissolved BBWR was replaced by Obóz Zjednoczenia Narodowego, which was formed at the beginning of 1937. Its main goal was to consolidate (unite) the nation around the slogan „defend Poland”. It was also to be the ideological and political base for Marshal Edward Śmigły-Rydz. In the ideology of OZN, the fundamental function was to be played by the provisions of the April Constitution. The ideological and political declaration of the Camp emphasized their function. They were to be the basis for order in the state. Particular emphasis was placed on the importance of those articles which made it possible to realise the idea of consolidation. Thus, OZN emphasised the role of the state, the nation, the president, the army and the common good. However, political reality could not always be implemented in a rigid legal framework. The final implementation of the provisions of the April Constitution was interrupted once and for all by the outbreak of the Second World War.

Błażej Bawolik

student prawa
Uniwersytet Warszawski

ORCID – 0000-0002-9305-1514

e-mail: bawolik.blazej@gmail.com

Słowa kluczowe:
Obóz Zjednoczenia Narodowego,
konstytucja kwietniowa, ideologia,
Edward Śmigły-Rydz

Key words:
Camp of National Unity, The April
Constitution, ideology,
Edward Smigly-Rydz

<https://doi.org/10.36128/priw.vi40.301>

Przewrót majowy 1926 roku Józef Piłsudski, jego główny architekt i *spiritus movens*, określił mianem „rewolucji bez rewolucyjnych konsekwencji”¹. Niemniej jednak w jego wyniku został utworzony, a następnie ugruntowany, zupełnie nowy system rządzenia państwem. Doniosłym przejawem i symbolem przemian ustrojowych, których preludium stanowiła

1 Marek Kornat, „Europa międzywojenna wobec rządów Józefa Piłsudskiego. Interpretacje samoograniczającej się dyktatury (1926-1935)” *Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*, nr 32 (2010): 315.

powszechna w obozie piłsudczykowski krytyka konstytucji marcowej, była nowa ustawa konstytucyjna. Zdaniem sanacji właśnie Konstytucja kwietniowa miała odpowiedzieć na rzeczywiste potrzeby kraju. W miejsce państwa demokracji liberalnej, służącego realizacji różnych jednostkowych i grupowych celów, wysunięto koncepcję państwa aktywnego, kierującego się dobrem powszechnym i wypełniającego własne zadania pozytywne, w tym przede wszystkim te, które służyły zachowaniu jego niepodległego bytu. W założeniach twórców konstytucji wspomniane cele mogła realizować jednostka (prezydent) wyposażona w silną władzę, a więc, jak pierwotnie zakładano, marszałek Józef Piłsudski, przy wsparciu najbardziej zasłużonych dla państwa obywateli². Mechanizm polityczno-ustrojowy skonstruowany w kolejnych zapisach konstytucji kwietniowej, a w zasadzie jego postrzeganie przez obóz piłsudczykowski, trafnie zarysował w jednej ze swoich „pomajowych” wypowiedzi wspomniany już Marszałek: „Jeśli mogą być jakieś wahania w wyborze środków, kiedy się chce pozostać w ramach legalności, to nie ma ich tam, gdzie celem jest ocalenie Polski.”³ Jednak Piłsudski, będący oczywistym spoiwem różnych grup i środowisk piłsudczykowskich, a w rezultacie warunkiem *sine qua non* rzeczywistego wcielania postanowień konstytucji kwietniowej w życie, zmarł miesiąc po złożeniu na niej swojego podpisu⁴. Śmierć Piłsudskiego poprzedziła wejście w życie Konstytucji oraz powołanie przewidzianych przez nią organów. W pograżonym w żałobie obozie sanacji nastąpiła oczywista konieczność rozwiązania kwestii następstwa po osobie, która odgrywała centralną rolę w życiu politycznym państwa. Wyłoniły się różne wzajemnie zwalczające się koterie i stronnictwa. Rozpadł się BBWR. Jak zauważył Adam Mierzwa, parafrazując spostrzeżenie Kazimierza Świńskiego, „natura systemu obwarowanego założeniami spetryfikowanymi poprzez poszczególne artykuły konstytucji kwietniowej wymagała nowego stylu rządzenia. Rozpoczęto jego gorączkowe poszukiwania”⁵. Nową organizacją polityczną, której miało przypaść kontynuowanie wdrażania postanowień Konstytucji kwietniowej – dzieła Piłsudskiego i BBWR – okazał się

-
- 2 Michał Pietrzak, *O ustroju prawie i polityce II Rzeczypospolitej. Pisma wybrane*, red. Paweł Borecki, Czesław Janik (Warszawa: Wolters Kluwer, 2018), 138-139.
 - 3 Andrzej Garlicki, *Józef Piłsudski 1867-1935* (Warszawa: Czytelnik, 1988), 367.
 - 4 Marta Marcinkiewicz, „O konstytucji kwietniowej raz jeszcze” *Pamięć i Sprawiedliwość*, 31 (2018): 341.
 - 5 Adam Mierzwa, *Pułkownik Adam Koc: biografia polityczna* (Kraków: Historia Iagiellonica, 2006), 157.

Obóz Zjednoczenia Narodowego⁶ skupiony wokół Edwarda Śmigłego-Rydza, Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych.

Plany powołania nowej organizacji politycznej uwidoczniły się niedługo po porażce frekwencyjnej w wyborach parlamentarnych 1935 roku, za którą winiono Walerego Sławka. Jego rychła dymisja, a następnie rozwiązanie BBWR, oznaczały ostateczną klęskę nadziei na objęcie przez niego przywództwa w obozie piłsudczykowski. Na pożegnalnym spotkaniu posłów Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem Sławek wyraźnie nawiązał do rozwijającej się sytuacji politycznej i funkcji konstytucji kwietniowej w kształtującej się rzeczywistości: „Ten określony prawami układ organizacji Państwa daje odpowiedź – kto jakie materie ma rozstrzygać. Nie usiłujemy przekładać decyzji na autorytety, których byśmy poszukiwali poza ramami przez konstytucję określonymi, na autorytety, które by mogły wejść w sprzeczność z organizacją Państwa lub też z prawem, w konstytucji zawartym. Prawo – jako naczelny regulator ma nami rządzić, a w ramach prawa ten, kogo prawo do tego wyznacza”⁷. Ta wizja państwa rządów prawa, swoista pochwała praworządności i zasadnicza zmiana poglądów przez Sławka wobec śmierci będącego autorytetem Józefa Piłsudskiego nie przekonała jednak większości sanatorów. Zdecydowanie inne spojrzenie od Sławka na te zagadnienia reprezentowali główni ideolodzy i politycy przyszłego Obozu Zjednoczenia Narodowego. Już po wspomnianej śmierci Piłsudskiego ze zdwojoną siłą wróciły antagonizmy i różnice poglądowe panujące w grupie pułkowników. Jednak symptomy jej ideologicznego rozbicia pojawiły się już przy okazji debaty nad kształtem konstytucji kwietniowej. Uwidoczniły się wówczas wśród nich różnice w postrzeganiu prawa, jego funkcji i kształtowanej przez nie rzeczywistości⁸. Niemożliwym stało się zatem po 12 maja 1935 roku funkcjonowanie w ramach jednej organizacji chociażby przejawiającego poglądy z pogranicza konserwatyzmu i liberalizmu Adama Koca (przyszłego szefa OZN) i socjalisty Janusza Jędrzejewicza (jednego z głównych ideologów sanacji)⁹. Zasadniczy dla utworzenia nowej struktury na scenie politycznej międzywojennej polski okazał się być XIII Walny Zjazd Delegatów Związku Legionistów Polskich, na którym przełomową mowę propagandową wygłosił Edward Śmigły-Rydz. Wskazał m.in. na konieczność konsolidacji,

6 Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego* (Warszawa: Lexis Nexis, 2009), 536.

7 „W służbie dla dobra zbiorowego – pozostaniemy. Mowa płk. Sławka do posłów i senatorów BBWR wygłoszona 6 VII 1935” *Gospodarz Polski*, nr 28 (1935): 7.

8 Jerzy Marek Nowakowski, *Walery Sławek (1879-1939). Zarys biografii politycznej* (Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1988), 129.

9 Mierzwa, *Pułkownik Adam Koc*, 157.

wydzwignięcia rządu z kryzysu i zakończenia „sejmikowania”. Co więcej, podkreślił, że wie jak tego dokonać: „Jak można organizować państwo, jak można myśleć o uzdrowieniu czegokolwiek w państwie wtedy, kiedy się nie ma tej zorganizowanej, jednolicie kierowanej woli”. Podkreślił także zasadniczy cel przyszłej organizacji: „Uważam, że jedynym naszym hasłem, które może być tym pionem moralnym, jest hasło obrony Polski”. Odniósł się także ogólnie do programu działania nowej struktury politycznej, szczególnie akcentując znaczenie sfery aksjologicznej: „W tym programie wszystko się znajdzie, znajdzie się droga wyjścia z naszych stosunków gospodarczych, znajdzie się droga, która nas doprowadzi do wyzwolenia sił moralnych i twórczych w narodzie, do skupienia ich, do wytworzenia nowych wartości, których nam tak bardzo potrzeba”. Nie bez powodu stwierdził, że: „trzeba zacząć surowe życie”, które to sformułowanie na stałe zagościło w ideologicznym arsenale propagandy obozu GISZ, a potem OZN. W świetle przytoczonych fragmentów można zauważyć pewną doniosłą zapowiedź przyszłego urzędowania art. 9 Konstytucji kwietniowej, który stanowi: „Państwo dąży do zespolenia wszystkich obywateli w harmonijnym współdziałaniu na rzecz dobra powszechnego”. Znamienne wydaje się określenie przez Adama Koca (podczas krótkiego przemówienia na Zjeździe) ówczesnego generała Edwarda Śmigłego-Rydza mianem „Naczelnego Wodza”. Termin ten zarezerwowany przez art. 63 ust. 3 w zw. z art. 79 ust.1 Konstytucji kwietniowej na czas stanu wojennego, także znalazł się w nomenklaturze sanacji, jednocześnie ukazując śmiało i ambitne dążenia grupy GISZ. Zapowiedź powstania nowej organizacji, która wprowadziłaby w życie hasło konsolidacji, zjednoczenia narodu wymagała przygotowania przełomowej deklaracji politycznej.

Prace nad deklaracją polityczną, która dałaby początek ośrodkowi jednoczącemu wysiłki państwa i społeczeństwa ukazały pewne różnice poglądowe na tę kwestię jej twórców, tj. przede wszystkim Adama Koca i Bogus Miedzińskiego oraz ewentualnie Ignacego Matuszewskiego¹⁰. W kontekście Konstytucji kwietniowej warto wspomnieć założenia Koca, który wokół hasła zjednoczenia, „służby ojczyźnie” i bazowania na zapisach ustawy zasadniczej chciał dążyć do zachowania praw mniejszości wyznaniowych i religijnych oraz rewizji ordynacji wyborczej, zakładającej respektowanie rzeczywistego standardu konstytucyjnego izb ustawodawczych. Zbyt długi czas przygotowania deklaracji oraz niezadowolenie z jej opracowań spowodowały ostateczne jej sporządzenie przez samego Śmigłego-Rydza i ogłoszenie 21 lutego 1937 roku¹¹.

10 Mierzwa, *Putkownik Adam Koc*, 167.

11 Zobacz także: Ryszard Mirowicz, *Edward Rydz-Śmigły: działalność wojskowa i polityczna* (Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1988).

Po swoistej preambule – określającej ówczesną Polskę jako „dzieło Pierwszego Marszałka”, który kształtował właściwy stosunek społeczeństwa do „sprawy publicznej” – stanowiącej wstęp do wyłożenia najważniejszych zagadnień, zasad, postulowanych wartości i poglądów Obozu Zjednoczenia Narodowego na fundamentalne (zdaniem twórców deklaracji) sprawy dla funkcjonowania państwa i narodu, już pierwszy punkt wspominał Konstytucję kwietniową nadając jej podstawowe znaczenie w doktrynie OZN.

„Normę naszego wewnętrznego życia stanowi Konstytucja kwietniowa. Jest ona podstawą ładu i porządku w państwie; ukracając samowolę danego sejmowładztwa, zapewnia państwu silną i sprężystą władzę, opartą o przemożny autorytet Głowy Państwa, Prezydenta Rzeczypospolitej, który stojąc na szczycie państwowej struktury, dzierży w swym ręku władzę zasadniczych rozstrzygnięć”¹². Nieprzypadkowe wydaje się umieszczenie tego punktu jako pierwszego w deklaracji OZN. Konstytucja zostaje w świetle powyższego, ukazana jako czynnik spajający i porządkujący wszelkie działania nowej organizacji politycznej. W zacytowanym punkcie znajdują potwierdzenie główne cele, dążenia i nadzieje sanacji, jakie pokładano w konstytucji kwietniowej, a mające swoją genezę w myśli Piłsudskiego jeszcze sprzed przewrotu majowego.

We wspomnianym przez deklarację OZN „ukracaniu samowoli”, widzimy jeden z zamysłów ideologicznych twórców Konstytucji. Należy bowiem pamiętać, że bieżącym celem politycznym autorów ustawy konstytucyjnej z 1935 roku (obok uniknięcia powtórzenia wadliwych rozwiązań demokracji parlamentarnej) było stworzenie takiego mechanizmu ustrojowo-politycznego, który mimo częściowo demokratycznych rozwiązań instytucjonalnych, w jak największym stopniu czyniłby niemożliwym przejęcie władzy w państwie przez antysanacyjną opozycję. Partie polityczne jawiły się senatorom jako organizacje anachroniczne, nieodpowiadające współczesnym tendencjom, ponadto niezdolne do zbudowania stabilnego systemu politycznego oraz reprezentujące *de facto* interes jednostkowy, a nie dobro ogółu¹³. Dlatego dążono do zastąpienia ich innymi formami organizacji państwa. Taką funkcję miał pełnić właśnie OZN.

Szczególna omnipotencja Prezydenta w konstytucji kwietniowej, wyrażająca się w powierzeniu mu uprawnień w zakresie wszystkich funkcji państwowych, znajduje dobitne podkreślenie także w założeniach Obozu Zjednoczenia Narodowego. „Dzierżący w swym ręku władzę zasadniczych

12 „Deklaracja ideowo-polityczna Obozu Zjednoczenia Narodowego z dnia 21 lutego 1937” *Obóz Zjednoczenia Narodowego – Oddział Propagandy*, nr 28/38, (1938): 5-6.

13 Georg Mink, „Represje sanacyjnego reżimu” *Rzeczpospolita*, 22 października 2017. <https://www.rp.pl/Historia/310199916-George-Mink-represje-sanacyjnego-rezimu.html>.

rozstrzygnąć” Prezydent, w końcu wyposażony przez ustawę konstytucyjną z 1935 roku w kompetencje ustawodawcze, ustrojodawcze, wykonawcze, kontrolne czy przewidziane na okres wojny uprawnienia nadzwyczajne, jako czynnik decyzyjny zajmował praktycznie centralne miejsce w „wodzowskiej” ideologii Obozu Zjednoczenia Narodowego. Warto przypomnieć, że wynikająca z poszczególnych artykułów Konstytucji kwietniowej niezwykle silna pozycja Prezydenta była zdeterminowana celem jej twórców, którzy opracowali ją z myślą o jednej osobie, czyli Józefie Piłsudskim. Choroba, a następnie śmierć Marszałka doprowadziły do zmiany pierwotnych założeń. W związku z tym to Walery Sławek miał zostać predestynowany do objęcia funkcji głowy państwa, czego w swoim niepisanym testamencie miał sobie życzyć Piłsudski. Jednak Ignacy Mościcki wbrew oczekiwaniom nie ustąpił, lekceważąc żądania bliskiego współpracownika Komendanta. Musiał jednak podzielić się władzą z Generalnym Inspektorem Sił Zbrojnych gen. E. Śmigłym-Rydzem. Wyrazem formalnym zaistniałej sytuacji stał się okólnik Prezesa Rady Ministrów Felicjana Sławoj-Składkowskiego z 13 VII 1936r., który był sprzeczny z Konstytucją (art. 2 ust. 4)¹⁴. Część badaczy twierdzi, że stanowił on wręcz niekonstytucyjną, faktyczną zmianę Konstytucji¹⁵. Zgodnie z jego brzmieniem Śmigły-Rydz miał być uważany i szanowany jako pierwsza osoba po Prezydencie. Zmierzające do jednego celu dążenia Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych, zdaje się także potwierdzać otrzymanie przez Śmigłego od Prezydenta 10 listopada 1936 roku buławy Marszałka Polski. Grupa zwolenników nowego marszałka uważała, że powstały faktycznie system dwuwładzy jest stanem przejściowym. Miał on zostać uzgodniony po upływie drugiej kadencji Prezydenta Mościckiego w 1940 roku. Wówczas stanowisko głowy państwa objąłby Edward Śmigły-Rydz¹⁶. Następnie miałyby dojść do gruntownego wdrażania postanowień Konstytucji, tym samym realizacji jej systemu ustrojowego. Szerokie wsparcie społeczne w postaci rozwiniętych struktur OZN dla władzy i działań opierającego się na elicie Prezydenta, prowadziłyby do zapewnienia harmonijnego współdziałania obywateli w pracy na rzecz dobra powszechnego (art. 9)¹⁷. Stąd tak wyraźne podkreślenie w deklaracji roli i znaczenia Prezydenta, którego pozycję ustrojową Konstytucja kwietniowa określała m.in. w rozdziale I, (art.2), a przede wszystkim rozdziale II (art. 11-24). Między innymi przyznając jednolitą i niepodzielną władzę (art. 2 ust.4), szereg prerogatyw (art. 13), dając tym samym głowie państwa szerokie możliwości, a jednocześnie czyniąc odpowiedzialnym wobec Boga i historii (art. 2 ust. 2). W kontekście ideologii OZN, dążącej do zespolenia

14 Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r., Dz. U. 1935, nr 30, poz. 227.

15 Bardach, Leśnodorski, Pietrzak, *Historia ustroju*, 536.

16 Ibidem, 536-537.

17 Pietrzak, *O ustroju prawie i polityce II Rzeczypospolitej*, 141-142.

wysiłków całego społeczeństwa wokół hasła „obrony Polski”, Prezydent Rzeczypospolitej, ze względu na swoją pozycję ustrojową określoną w konstytucji kwietniowej jako czynnik nadrzędny w Państwie, harmonizujący działania naczelných organów państwowych, wydawał się organem absolutnie kluczowym dla wcielenia w życie postulowanych przez obóz haseł i idei, w tym także koncepcji łączącego naród i państwo „wodza”.

„Drugim ważnym, charakterystycznym i dodatnim elementem naszego dzisiejszego życia państwowego jest armia”¹⁸. Scharakteryzowana w deklaracji politycznej Obozu Zjednoczenia Narodowego rola i znaczenie sił zbrojnych wskazuje bezpośrednio na mocne zakorzenienie w apartyjnym postrzeganiu przez marszałka Piłsudskiego „powołania” armii jako obrońcy całego narodu. Warto zaznaczyć, że określona w rozdziale VIII Konstytucji kwietniowej pozycja sił zbrojnych odzwierciedlała właśnie poglądy Marszałka¹⁹. Co więcej, nieprzypadkowo to doświadczony generał, a następnie marszałek Śmigły-Rydz jako militarny spadkobierca Józefa Piłsudskiego piastował od maja 1935 roku funkcję Generalnego Inspektora Sił zbrojnych, czyli naczelnego organu sił zbrojnych w II RP. Znaczenie konsolidacji montowanej właśnie pod auspicjami marszałka Śmigłego w ramach OZN podkreślał także prezydent Mościcki, który od pewnego momentu politycznie współdziałał z generalnym inspektorem. Ową stosunkowo dobrze układającą się współpracę „Klonowej” z obozem „pałacowym” częściowo determinowały poszczególne artykuły konstytucji przyznające Prezydentowi kompetencje w zakresie organizacji naczelných władz wojskowych i mianowania Naczelnego Wodza (szczególnie art. 63). A właśnie do pełnienia tej szczególnej funkcji był przygotowywany marszałek Śmigły, często tytułowany „Naczelnym Wodzem” długo przed formalnym mianowaniem (1 IX 1939). W końcu jak zauważa Jacek Majchrowski: „Równie ważnym powodem powstania OZN była, w gruncie rzeczy także dotycząca problematyki wewnętrznej, sytuacja międzynarodowa. Działacze sanacyjni podkreślali, iż po wojnie wyłoniły się w Europie państwa o wyjątkowo sprężystych ustrojach, a co za tym idzie – o olbrzymim potencjale zbrojnym”²⁰. Stąd ideę konsolidacji uznano za właściwą i jedyną drogę do pełnej mobilizacji wszystkich sił narodu, której realizacja miała stanowić o sile militarnej i gospodarczej Polski²¹. Zaś podstawą zjednoczenia miał być wspomniany wcześniej program na rzecz obronności kraju, rozumiany jednak szeroko, bo uwzględniający nie tylko

18 „Deklaracja ideowo-polityczna Obozu Zjednoczenia Narodowego”, 6.

19 Marcinkiewicz, „O konstytucji kwietniowej”, 310.

20 Jacek Majchrowski, *Silni – zwarci – gotowi. Myśl polityczna Obozu Zjednoczenia Narodowego* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985), 37.

21 Ibidem, 42.

wojsko, ale aspekty gospodarcze, społeczne czy moralne, które miały przeni-kać polskie społeczeństwo.

Z istotną kwestią usytuowania sił zbrojnych w ideologii Obozu Zjed-noczenia Narodowego wiąże się zagadnienie znaczenia Naczelnego Wodza i „wodza” w ogóle. Silna pozycja polityczna marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza, zajmującego (po wyeliminowaniu Kazimierza Sosnkowskiego i Wa-lerego Sławka) rzeczywiście pierwsze po Prezydencie miejsce w hierarchii państwowej i dysponującego własną organizacją polityczną, stała się faktem. Była ona dodatkowo wzmacniana i podbudowywana ideologicznie m.in. przez Bogusława Miedzińskiego (określanego mianem „polskiego Machia-vellego”), który dbał o silne eksponowanie i popularyzowanie osoby marszał-ka przez sanacyjną prasę. Istotnym elementem tego złożonego przedsięwzię-cia była zaczerpnięta z Japonii tzw. teoria szogunatu zakładająca, iż według Konstytucji kwietniowej „panuje prezydent, ale rządzi kolejny, marszałek²²”. W istocie propaganda w tym przypadku nie odbiegała daleko od stanu fak-tycznego (ale na pewno od prawnego), gdyż zaangażowanie polityczne Śmi-głego-Rydza i jego wpływ na różne sfery aktywności państwa (istotne z per-spektywy naczelnej idei obrony i konsolidacji) stale się powiększał. Zatem nie będzie nadużyciem stwierdzenie, że wokół osoby Śmigłego-Rydza próbo-wano, na wzór Józefa Piłsudskiego, utworzyć swoisty kult jednostki. Raczej daleko mu było do „klasycznej” idolatrii, ponadto musiał on być budowa-ny w zasadzie od postaw, w odróżnieniu od praktycznie niekwestionowanej pozycji Piłsudskiego. Wódz miał prowadzić obóz oraz państwo do zwycię-stwa, kontynuując dzieło „Pierwszego Marszałka”, co zresztą wyraźnie pod-kreśla sama deklaracja ideowo-polityczna Ozonu. W kontekście osoby Śmi-głego warto przytoczyć fragment jednego z przemówień radiowych Adama Koca, który mówił o nim w sposób następujący: „z jego pozycji, na której się znajduje, sprawy i potrzeby Polski widać szerzej i głębiej, niż niejednemu z nas z pozoru się wydaje (...)”. Stwierdzenie to zdaje się przypominać pogląd wychwalającego monarchię absolutną Jacquesa Bousseta, który stwierdzał, że „skoro władca więcej widzi z daleka i lepiej z wysoka, to w związku z tym na-leży go słuchać bez protestów²³. Należy jednak zaznaczyć, że faktycznej roli Śmigłego nie wzmacniały stosowne przepisy prawne, a w zasadzie ich brak. Nie miał on bowiem szczególnych kompetencji na wzór np. przywódców fa-szystowskich. Art. 13 Konstytucji wskazywał, że mianowanie i odwoływanie generalnego inspektora było prerogatywą Prezydenta. Legitymizacji jego po-zycji *sui generis* starano się doszukiwać w np. funkcji naczelnego wodza, któ-rą „nieuchronnie będzie pełnił”, francuskich wzorcach ustrojowych czy po-zaprawnej argumentacji wywodzonej z imponderabiliów Piłsudskiego²⁴. Na

22 Ibidem, 75.

23 Ibidem, 80.

24 Ibidem, 85.

koniec tego fragmentu pracy warto podkreślić, że koncepcja wodza w doktrynie OZN nie opierała się na charakterystycznej dla faszyzmu włoskiego doktrynie charyzmatycznego przywództwa znajdującej uzasadnienie w „ponadludzkich”, opatrnościowych kwalifikacjach wodza. Tym bardziej była ona skrajnie daleka od konstruującej koncepcję Führera ideologii nazistowskiej. Służyła natomiast celowi polityczno-ideowej konsolidacji Polski w obliczu grożących jej niebezpieczeństw²⁵. Koncepcja „wodza” stanowiła widoczne rozwinięcie systemu autorytarnego w kierunku antydemokratycznym, określając Śmigłego-Rydza jednak co najwyżej mianem „pierwszego żołnierza”, ale nie „proroka” czy „najwyższego sędziego”. Jak stwierdza Edward Wynot, przytaczając pogląd Maxa Webera: „(...) prawdziwy charyzmat nie wyprowadza swego autorytetu z założeń swojej działalności”²⁶.

„Państwo jest jedyną formą prawidłowego i zdrowego bytu narodu; daje narodowi technikę potęgi i organizację jego wiecznego rozwoju, nie ma tedy sprzeczności między interesem narodu a interesem Państwa”²⁷. Bez wątplenia jednym z najważniejszych zagadnień, jakie znalazły wyraz w ideologii Obozu Zjednoczenia Narodowego, była koncepcja i wzajemny stosunek państwa i narodu. Oczywiście ujęty on został w kontekście idei konsolidacji. Zasadniczym stało się pytanie; czy zjednoczenie ma się dokonać w ramach państwa czy też narodu. Dotychczas w założeniach obozu piłsudczykowski, szczególnie zaś w koncepcjach BBWR, to właśnie państwo było wartością nadrzędną w stosunku do narodu, gdyż to „w ramach państwa i w oparciu o nie kształtuje się życie społeczeństwa” (art. 4 Konstytucji). Inne poglądy reprezentowała szeroko pojęta endecja na czele z Romanem Dmowskim – jej głównym ideologiem. Jednak jak zauważa większość badaczy, to właśnie w ich kierunku zaczęły zmierzać postulaty ideologów OZN. Hubert Izdebski pisze następująco: „Po śmierci Józefa Piłsudskiego została podjęta próba połączenia romantycznej tradycji Marszałka z ideologią nacjonalistyczną (...) w celu skupienia na nowej podstawie ideowej zwolenników sanacji, przejmującym zasadnicze elementy doktryny Dmowskiego, z ideą państwa narodowego na czele. W ten sposób doszło do pewnego zespolenia autorytarnych koncepcji Piłsudskiego z – obcym Marszałkowi – endeckim nacjonalizmem”²⁸. Podobnie, chociaż początkowo inaczej na tę sprawę zapatrywał się także m.in.

25 Wiesław Kozub-Ciembroniewicz, *Doktryna i system władzy Włoch faszystowskich na tle porównawczym* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2016), 223-225.

26 Edward Wynot, *Polish Politics in Transition. The Camp of National Unity and the Struggle for Power 1935-1939* (Athens, University of Georgia Press, 1974), 261.

27 „Deklaracja ideowo-polityczna Obozu Zjednoczenia Narodowego”, 7.

28 Hubert Izdebski, *Doktryny polityczno-prawne- fundamenty współczesnych państw* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2017), 98.

Stanisław Cat-Mackiewicz²⁹. Po opublikowaniu deklaracji lutowej określił ją mianem „wyznania konserwatysty państwowego”, jednocześnie zaznaczając, że jest wielkim zwolennikiem konstytucji kwietniowej³⁰. Należy także zaznaczyć, że „narodu” nie wymieniają *expressis verbis* postanowienia Konstytucji kwietniowej, którą budowano na podstawie nadrzędnej roli państwa. Ten zwrot w kierunku nacjonalizmu był zaskoczeniem nie tylko dla wielu silnie związanych z BBWR sanatorów, ale także dla samej endecji, co znajdowało szeroki wyraz w prasie narodowej i konserwatywnej (niekiedy wręcz przejawiającej przychylny stosunek do deklaracji lutowej)³¹. Jednak OZN podkreślał, że głoszony przez niego nacjonalizm, jest nowym, definitywnie różniącym się od endeckiego, nacjonalizmem pozytywnym. Miał on realizować zasadę rządzenia państwem przez naród polski, z którego to ducha narodu miała wywodzić się władza państwowa³². Ważnym stało się także stwierdzenie szefa sztabu OZN Jan Kowalewskiego, który zaznaczył, że interes jednostki powinien solidaryzować się z interesem państwa. Myśl dotycząca pozytywnego nacjonalizmu rozwinął także m.in. Stanisław Skwarczyński. Podkreślił, że ma on na celu dobro narodu i państwa polskiego³³. Koncepcja nacjonalizmu „otwartego” miała zapewne doprowadzić do zyskania przez Obóz Zjednoczenia Narodowego jak najszerszej popularności i poparcia społecznego, które było oczywiście warunkiem koniecznym dla zrealizowania doniosłego hasła konsolidacji. Owe ustosunkowanie się do kwestii narodu umożliwiło nawet Kocowi nawiązanie efemerycznego porozumienia, następnie współdziałania z częścią działaczy narodowych, co nie przyniosło jednak Śmigłemu zamierzonych korzyści³⁴. Mimo swoistego „pierwszeństwa” narodu nad państwem w ideologii OZN możemy odnaleźć wątki wyraźnie inspirowane Konstytucją kwietniową. W szczególności w tzw. dekalogu Konstytucji kwietniowej (tj. pierwszych dziesięciu artykułach). Wyraźnie w założeniach ideologii OZN znajdował wyraz np. art. 1 ust. 3 konstytucji: „Każde pokolenie obowiązane jest wysiłkiem własnym wzmóc siłę i powagę Państwa”. Ważną rolę odgrywał także zasygnalizowany solidaryzm czy prymat dobra wspólnego nad indywidualnym interesem jednostki. Samo postrzeganie państwa przez

29 Zobacz także: Stanisław Cat-Mackiewicz, *Historia Polski od 11 listopada 1918 do 17 września 1939* (Londyn: Puls Publications, 1992).

30 Stanisław Cat-Mackiewicz, „Brawo! Brawo! Chodzi o wykonanie” *Słowo*, nr 52 (1937): 1.

31 Jędrzej Bończak, „Akt ogłoszenia »Deklaracji ideowo-politycznej« Obozu Zjednoczenia Narodowego w świetle wybranych tytułów prasy narodowej i konserwatywnej” *Vade Nobiscum*, t. XX (2019): 218-219.

32 Majchrowski, *Silni – zwarci – gotowi*, 43-44.

33 Ibidem, 45-46.

34 Mierzwa, *Pułkownik Adam Koc*, 177-180.

twórców Konstytucji kwietniowej nie uległo fundamentalnej zmianie w doktrynie OZN, a jedynie pewnemu rozszerzeniu, zakładającemu ściśle powiązanie państwa i narodu.

W odróżnieniu od innych ugrupowań sanacyjnych, w tym przede wszystkim BBWR, Ozon w swojej ideologii jako pierwsze piłsudczykowski ugrupowanie polityczne nawiązał bezpośrednio do niezwykle istotnej roli w życiu narodu i państwa Kościoła rzymskokatolickiego. Wskazuje to na dobre rozeznanie społeczno-polityczne kierownictwa organizacji, które, dążąc do realizacji idei konsolidacji, starało się uwzględnić jak najszerze masy społeczeństwa. Należy podkreślić, że sprzyjał temu fakt, że po śmierci Piłsudskiego episkopat licząc na pomoc w zwalczaniu szerzących się radykalizmów oraz respektowanie przez władze uprzywilejowanej, a wynikającej także z konstytucji pozycji Kościoła złagodził swoje antysanacyjne stanowisko. Możliwość nawiązania pewnego współdziałania między Kościołem a OZN stała się całkiem realna³⁵. Do idei konsolidacji pozytywnie odnosił się Watykan. Jak zauważa Jacek Majchrowski: „Osservatore Romano podkreślał, iż konsolidacja opiera się na zdrowych zasadach pozostawionych w spuściźnie po Marszałku Piłsudskim, a tak szczęśliwie interpretowanych przez ministra Becka na zewnątrz i płk. Koca wewnątrz państwa”³⁶. Kościół i OZN łączyły także elementy wynikające z odwoływania się Obozu do wspólnego rozumienia m.in. pojęcia dobra wspólnego (także innych elementów katolickiej nauki społecznej) oraz niewątpliwie bezwzględne potępienie komunizmu, jego wszelkich odłamów i doktryny. Pomimo tego, że w konstytucji brak *expressis verbis* określenia pozycji Kościoła, możemy odnaleźć przepisy wyraźnie podkreślające jego znaczenie. Widzimy więc, że blok sanacyjny, skupiony przede wszystkim w Obozie Zjednoczenia Narodowego, pod koniec lat trzydziestych szedł w kierunku swoistej katolicyzacji życia publicznego³⁷. Prezydent RP odpowiadał przed Bogiem, ale i przed historią, którą możemy rozumieć na podstawie art. 1 jako „więź pokoleń”. Ponadto istotnym ukłonem wobec Kościoła wydaje się, zamieszczona w art. 19 ust. 1 ustawy zasadniczej, rota przysięgi Prezydenta: „(...) Świadom odpowiedzialności wobec Boga i historii za losy Państwa, przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu, w Trójcy Świętej Jedy-nemu, na urzędzie Prezydenta Rzeczypospolitej: praw zwierzchnich Państwa bronić (...).”³⁸ Szczególnie pozytywny oddźwięk w prasie spotkały właśnie

35 Majchrowski, *Silni – zwarcu – gotowi*, 142-143.

36 Ibidem, 151.

37 Paweł Bała, „Na Nim spoczywa odpowiedzialność wobec Boga i historii za losy Państwa. Ustawa konstytucyjna RP z1935 roku w perspektywie decyzyjonistycznej” *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*, nr 3 (2012): 55-56.

38 Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r., Dz. U. 1935, nr 30, poz. 227.

twierdzenia Ozonu na temat relacji państwa i Kościoła katolickiego. Zdaniem redaktora „Czasu” praktyczna realizacja postulatu otoczenia Kościoła katolickiego opieką państwa powinna polegać na przyjęciu katolickiej moralności za podstawę życia politycznego i działalności państwowej³⁹. Część badaczy, komentując zasadnicze elementy ideologii OZN, mówi wprost o klerykałizmie⁴⁰. W końcu fragment cytowanej już deklaracji ideowo-politycznej stanowił: „Naród polski w olbrzymiej większości katolicki, przywiązany jest do swego Kościoła, dlatego Kościół katolicki winien być otoczony należyłą opieką”. Niemniej jednak nawiązując do ustawy konstytucyjnej z 1935 roku (art. 7 ust. 2) deklaracja podkreślała: „W stosunku do innych wyznań stoimy na stanowisku określonym w Konstytucji, a wynikającym z tradycyjnej polskiej tolerancji religijnej”⁴¹.

Inną ważną kwestią, wiążącą się z brzmieniem art. 7 (ust.1 i ust.2) konstytucji, który stanowił, że ani pochodzenie, ani wyznanie, ani płeć, ani narodowość nie mogą być powodem ograniczenia uprawnień obywatela, jest stosunek Obozu Zjednoczenia Narodowego do mniejszości narodowych. Było to niewątpliwie jedno z najtrudniejszych i najbardziej newralgicznych zagadnień ówczesnej polityki państwowej. Postulaty, wstępnie określone w deklaracji lutowej wobec chęci pozyskania jak najszerszego grona zwolenników, uległy pewnym przeobrażeniom. Deklaracja stanowiła: „Wytyczną naszą w stosunku do mniejszości narodowych jest chęć bratniego współżycia obywatelskiego na tej ziemi, za którą wciągu wieków przelewaliśmy krew. (...) W historycznych procesach splotły się nasze losy. (...) Zdajemy sobie sprawę z odrębności między nimi a nami. Uznajemy te odrębności, jak długo nie godzą w interesy państwa i o ile nie są rozmyślnie wyzyskiwane (...)”. Jednocześnie wyraźnie odniesiono się do sytuacji mniejszości żydowskiej: „zbyt wysoko cenimy poziom i treść naszego życia kulturalnego, jak również porządek, ład i spokój, bez którego żadne państwo obejść się nie może- abyśmy mogli aprobować akty samowoli i brutalnych odruchów antyżydowskich (...)”. Szczególne zaakcentowanie znaczenia narodu oraz elementy o charakterze nacjonalistycznym w ideologii OZN determinowały jednak zmianę podejścia przez sanację do mniejszości narodowych, w stosunku do wcześniejszych poglądów BBWR, w których najważniejsza była „praca dla dobra powszechnego, czyli dobra państwa”. Ideolodzy OZN natomiast podkreślali, że „gospodarzem w Polsce jest naród polski”⁴². Część badaczy nad wyraz akcentuje rzekomą „antyżydowskość” Ozonu, stwierdzając, że w jego programie

39 Bończak, „Akt ogłoszenia »Deklaracji ideowo-politycznej«,” 224.

40 Zobacz także: Emil Horoch, „Grupa kierownicza Obozu Zjednoczenia Narodowego na Lubelszczyźnie” *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia*, nr 54/55 (1999/2000).

41 „Deklaracja ideowo-polityczna Obozu Zjednoczenia Narodowego”, 7.

42 Majchrowski, *Silni – zwarci – gotowi*, 119.

Żydzi zostali określani jako „elementy obce” narodowi polskiemu, w związku z czym „nie mogli brać udziału w jego „dziś”, ani też przyczynić się do urabiania jego „jutra”⁴³. Jednak, jak słusznie zauważa Wiesław Kozub-Ciembroniewicz odwołując się do poglądu Jacka Majchrowskiego, „Stosunek do Żydów nie wyraża (...) cech typowych dla skrajnego nacjonalizmu, wynikając głównie z przesłanek politycznych, a nie rasistowskich jako następstwo politycznej roli (...) wielkiej liczby Żydów w Polsce”⁴⁴.

W punkcie ósmym deklaracja lutowa stwierdzała: „Kultura polska w nauce, sztuce i obyczajach winna być wykładnikiem geniusza narodowego. W kolejnych akapitach podkreślono m.in., że: „Nauka polska (...) powinna znaleźć swój bezpośredni, przyrodzony cel w poszukiwaniu i dostarczaniu dla narodu i państwa nowych elementów bogactwa i siły”. Dalej wyraźnie zaakcentowano: „Literatura i sztuka mogą wypełnić swe wysokie posłannictwo tylko w oparciu o właściwości i potrzeby ducha polskiego”⁴⁵. W kontekście powyższych fragmentów można zauważyć wyraźną próbę wykorzystania literatury czy sztuki do realizacji hasła konsolidacji. Dorobek naukowy czy artystyczny w koncepcji OZN będzie więc wart tym więcej, im bardziej będzie służył państwu i narodowi. Takie założenie w pewnym sensie uzasadnia wprost art. 4 ust.1 konstytucji kwietniowej: „W ramach Państwa i w oparciu o nie kształtuje się życie społeczeństwa”. Tym bardziej powyższa zależność znajduje odbicie w art. 5, który w ust. 1 i ust. 2 stanowił co prawda, że twórczość jednostki jest dźwignią życia zbiorowego, a państwo zapewnia obywatelom możliwość rozwoju ich wartości osobistych, jednak w ust. 3 precyzował, że granicą tych wolności jest właśnie dobro powszechne. Uwypuklony zostaje więc po raz kolejny prymat dobra wspólnego (dobra państwa) w stosunku do indywidualnego interesu jednostki. Jednak zarówno w konstytucji, jak i deklaracji nie ma mowy o ograniczaniu swobody twórczości czy „wyrazu artystycznego”, a jedynie o szczególnym wspieraniu przez państwo określonych naukowych czy artystycznych inicjatyw, co uwydatnia deklaracja lutowa: „Nauka, literatura i sztuka (...) winny być przez Państwo otoczone troskliwą opieką”⁴⁶. Nie można więc tym bardziej porównać idei, jaka przyświecała czy to twórcom konstytucji czy deklaracji, do koncepcji o charakterze faszystowskim. Jak zauważa Kozub-Ciembroniewicz: „Nasuują się tu dwie następujące uwagi. Przede wszystkim sfera życia prywatnego jednostki nie

43 Szymon Rudnicki, *Żydzi w parlamencie II Rzeczypospolitej* (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2015), 448.

44 Kozub -Ciembroniewicz, *Doktryna i system władzy Włoch faszystowskich*, 223.

45 „Deklaracja ideowo-polityczna Obozu Zjednoczenia Narodowego”, 12.

46 Ibidem, 13.

została w Polsce poddana ingerencji państwa, odmiennie niż w państwach faszystowskich⁴⁷.

Od czasu zamachu majowego kwestie ekonomiczne stanowiły w zasadzie margines (z pewnymi wyjątkami)⁴⁸ zainteresowania doktryny obozu rządzącego. Niemniej jednak nie ulegało wątpliwości, że to jak najszersze uwzględnienie roli oraz interesu państwa w życiu społeczno-gospodarczym powinno stanowić punkt wyjścia wszelkich zamierzeń. Ów problem poruszała przytaczana już wielokrotnie deklaracja ideowo-polityczna stwierdzając: „Powiedzieliśmy już, że siła obronna państwa wywodzi się w prostej linii z dobrze zorganizowanego i kierowanego życia tego państwa. (...) Wymaga ona dobrze zorganizowanego, bijącego silnym tętnem życia gospodarczego, wymaga dobrej organizacji i intensywnej pracy wszystkich warsztatów polskiej produkcji”. Doktryna OZN, w związku z postulowaną przez obóz koniecznością zwiększenia możliwości obronnych Polski, co znajdowało także wyraz w słowach Śmigłego-Rydza, który przekonywał o konieczności „podciągnięcia Polski wzwyż”, uznała zagadnienia ekonomiczno-społeczne za zasadnicze i wymagające zdecydowanego stanowiska⁴⁹. W końcu art. 8 ust.1 konstytucji kwietniowej stanowił jasno: „Praca jest podstawą rozwoju i potęgi Rzeczypospolitej”. Obóz Zjednoczenia Narodowego uznawał normy gospodarki kapitalistycznej jako ramy rozwoju gospodarki narodowej, podstawę ustroju społeczno-ekonomicznego stanowiła własność prywatna, jednak czerpiąc ze społecznej nauki Kościoła, postulowano uwzględnienie interesów najbiedniejszych warstw społeczeństwa. Jak twierdziła deklaracja: „Zachowując zasady własności prywatnej, jako też przedsiębiorczości prywatnej jednostek, państwo musi mieć prawo wpływu na harmonijny rozwój całokształtu produkcji”⁵⁰. Widzimy tu realizację art. 4 ust. 2 konstytucji kwietniowej, który stanowił, że państwo, zapewniając swobodny rozwój społeczeństwu, jednocześnie nadaje mu kierunek lub normuje jego warunki, gdy wymaga tego dobro powszechne. Silnie akcentowano rolę handlu, zwracając uwagę na poważną konkurencję ze strony mniejszości żydowskiej. Za jeden z głównych czynników pobudzających wzrost gospodarczy OZN uznawał handel zagraniczny, sugerując nawet rozwój kontaktów handlowych z ZSRR⁵¹. Ogólnie przychylnie odnoszono się do etatyzmu w kontekście osłabiania kapitału „obcego”, ale w stosunku do rodzimego dominowało nastawienie

47 Kozub-Ciembroniewicz, *Doktryna i system władzy Włoch faszystowskich*, 224-225.

48 Zobacz także: Stefan Starzyński, *Mysł państwowa w życiu gospodarczym* (Warszawa: 1928).

49 Majchrowski, *Silni – zwarci – gotowi*, 87-88.

50 „Deklaracja ideowo-polityczna Obozu Zjednoczenia Narodowego”, 8.

51 Majchrowski, *Silni – zwarci – gotowi*, 92.

antyetatystyczne. Nie przeszkadzało to wysuwaniem propozycjom w zakresie rozbudowy sektora państwowego, co później próbowano realizować w postaci „unaradawiania” przemysłu. Celem OZN była industrializacja kraju, dlatego powołując się na „powolność” realizowania celów w ramach gospodarki liberalnej, postulowano tzw. „gospodarkę planową”, której pierwszym wielkim przedsięwzięciem stał się Centralny Okręg Przemysłowy. Bezwzględnie zwalczano kartele, co znalazło wyraz w przeciwstawiającym się im ustawodawstwie⁵². Dużo miejsca poświęciła deklaracja problemom miasta, a przede wszystkim wsi. Inspirowano się hasłami ludowców, postulując przeprowadzenie reformy rolnej. Dążono do poprawy bezpieczeństwa pracy robotników czy poziomu życia ludności wiejskiej. Na tym tle zarysowuje się w pewnym zakresie art. 8 konstytucji: „Państwo roztacza opiekę nad pracą i sprawuje nadzór nad jej warunkami.” W założeniach ideologii OZN, naczelnym celem, który jednoczył powyższe zagadnienia w zakresie polityki ekonomicznej, było zjednoczenie narodu. Przeciwstawiano się niebezpieczeństwom wewnętrznym oraz postulowano zwiększenie możliwości obronnych państwa wobec groźby zagrożenia zewnętrznego⁵³.

Powstały na początku 1937 roku Obóz Zjednoczenia Narodowego miał na celu nie tylko przeciwdziałać rozpadowi obozu sanacyjnego po śmierci marszałka Józefa Piłsudskiego, ale miał także stać się swoistym centrum politycznym gwarantującym mocniejsze uchwycenie władzy przez piłsudczyków. Najważniejszym jego celem było jednak stworzenie zaplecza politycznego i ideologicznego wokół Śmigłego-Rydza, który jako wódz i prawdopodobnie przyszły Prezydent miał pokierować dziełem konsolidacji, realizując doniosłe hasło obrony Polski. Wykonawczą emanacją założeń OZN stało się zaś sformułowanie „podciągnięcia Polski wyżej”. Istotną, jednak często niezauważaną przez badaczy, częścią, duchem ideologii obozu była Konstytucja kwietniowa, której postanowienia miały stanowić wewnętrzną normę postępowania całego społeczeństwa, będąc jednocześnie podstawą ładu i porządku w państwie. OZN nie odnosił się do wszystkich jej postanowień, operując w granicach tzw. dekalogu (tj. pierwszych 10. Artykułów). Skupiono się jedynie na tych, które były relewantne z punktu widzenia idei konsolidacji. Niestety postulowane wdrażanie norm ustawy konstytucyjnej mimo optymistycznej wizji wyborów 1938 roku i projektowanej zmiany ordynacji wyborczej, która gdyby została zrealizowana mogłaby stanowić przełomowy ruch w kierunku demokratyzacji i dopuszczenia polityków opozycyjnych nie zostały zrealizowane. Nieco ponad dwuletnią działalność OZN miał przerwać raz na zawsze rychły wybuch II wojny światowej.

52 Ustawa z dnia 13 lipca 1939r., o porozumieniach kartelowych, Dz. U. 1939 nr 63 poz. 418.

53 „Z ruchu organizacyjnego OZN” *Więś Polska: tygodnik Obozu Zjednoczenia Narodowego*, nr 4 (1938): 9.

Bibliografia

- Bała Paweł, „Na Nim spoczywa odpowiedzialność wobec Boga i historii za losy Państwa. Ustawa konstytucyjna RP z 1935 roku w perspektywie decyzyonistycznej” *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*, nr 3 (2012): 49-74. <https://wuwr.pl/sfzh/issue/view/63>.
- Bardach Juliusz, Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*. Warszawa: Lexis Nexis, 2009.
- Bończak Jędrzej, „Akt ogłoszenia »Deklaracji ideowo-politycznej« Obozu Zjednoczenia Narodowego w świetle wybranych tytułów prasy narodowej i konserwatywnej” *Vade Nobiscum*, t. XX (2019): 213-227.
- Cat-Mackiewicz Stanisław, „*Brawo! Brawo! Chodzi o wykonanie*” *Słowo*, nr 52 (1937).
- Cat-Mackiewicz Stanisław, *Historia Polski od 11 listopada 1918 do 17 września 1939*. Londyn: Puls Publications, 1992.
- „Deklaracja ideowo-polityczna Obozu Zjednoczenia Narodowego z dnia 21 lutego 1937” *Obóz Zjednoczenia Narodowego – Oddział Propagandy*, nr 28/38 (1938): 1-15.
- Garlicki Andrzej, *Józef Piłsudski 1867-1935*. Warszawa: Czytelnik, 1988.
- Horoch Emil, „Grupa kierownicza Obozu Zjednoczenia Narodowego na Lubelszczyźnie” *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia*, nr 54/55 (1999/2000): 433-437. <https://bazhum.muzhp.pl/czasopismo/271/?idvol=1306>.
- Izdebski Hubert, *Doktryny polityczno-prawne: fundamenty współczesnych państw*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017.
- Kornat Marek, „Europa międzywojenna wobec rządów Józefa Piłsudskiego. Interpretacje samoograniczającej się dyktatury (1926–1935)” *Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*, nr 32 (2010): 307-350. <https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/117648/edition/108361/content>.
- Kozub-Ciembroniewicz Wiesław, *Doktryna i system władzy Włoch faszystowskich na tle porównawczym*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2016.
- Majchrowski Jacek, *Silni – zwarci – gotowi. Myśl polityczna Obozu Zjednoczenia Narodowego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985.
- Marcinkiewicz Marta, „O konstytucji kwietniowej raz jeszcze” *Pamięć i Sprawiedliwość*, 31 (2018): 296-355. <https://bazhum.pl/bib/article/620905/>.
- Mierzwa Adam, *Pułkownik Adam Koc: biografia polityczna*. Kraków: Historia Jagiellonica, 2006.
- Mink Georg, „Represje sanacyjnego reżimu” *Rzeczpospolita*, 22 października 2017. <https://www.rp.pl/Historia/310199916-George-Mink-represje-sanacyjnego-rezimu.html>.

- Mirowicz Ryszard, *Edward Rydz-Śmigły: działalność wojskowa i polityczna*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1988.
- Nowakowski Jerzy, *Walery Sławek (1879-1939). Zarys biografii politycznej*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych 1988.
- Pietrzak Michał, *O ustroju prawie i polityce II Rzeczypospolitej. Pisma wybrane*, red. Paweł Borecki, Czesław Janik. Warszawa: Wolters Kluwer, 2018.
- Rudnicki Szymon, *Żydzi w parlamencie II Rzeczypospolitej*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2015.
- Starzyński Stefan, *Mysł państwowa w życiu gospodarczym*. Warszawa, 1928.
- „W służbie dla dobra zbiorowego — pozostaniemy. Mowa płk. Sławka do posłów i senatorów BBWR wygłoszona 6 VII 1935” *Gospodarz Polski*, nr 28 (1935): 1-16.
- Wynot Edward, *Polish Politics in Transition. The Camp of National Unity and the Struggle for Power 1935-1939*. Athens, University of Georgia Press, 1974.
- „Z ruchu organizacyjnego OZN” *Więć Polska: tygodnik Obozu Zjednoczenia Narodowego*, nr 4 (1938): 1-16.

This article is published under a Creative Commons Attribution 4.0 International license.

For guidelines on the permitted uses refer to <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode>